

Seyyid Hosein Nasr

(The Islamic Intellectual Tradition in Persia)

preuzeto iz Erfan-e-Iran (magmueye maqalat), Tehran, 2001. (str. 110-122)

Značaj filozofskih djela na perzijskom jeziku u tradiciji islamske filozofije

Rezime

Ovim radom čuveni savremeni muslimanski mislilac iranskog porijekla Seyed Hosein Nasr posvješćuje nam važnost osebujnog literalnog opusa iz oblasti filozofije, teozofije i gnoze što ga je povodio iransko-muslimanski misleći genij, ukazujući na činjenicu da perzijski jezik, odmah poslije arapskog, predstavlja najvažniji izražajni medij islamskog (muslimanskog) kulturno – civilizacijskog, a posebno intelektualno – filozofskog izraza. Vodeći nas kroz stoljeća i različita razdoblja uspona i padova plodonosne upotrebe perzijskog jezika od strane velikana islamskog nauka poput Ibn Sinaa, Suhrevardija, Gazalija, Mulla Sadraa Širazija itd. S. H. Nasr nas upoznae i sa nekim djelima kojima nažalost, ni u kolijevci njihova nastanka nije posvećena dovoljna pažnja, koje su oni zacijelo dostojni. Jer, bez detaljnijeg, opširnijeg i suptilnijeg istraživanja i razumijevanja tih dragulja riznica islama, gotovo je nemoguće govoriti o potpunijem poznavanju islamske filozofije, teozofije i gnostičke misli.

Bez sumnje je arapski jezik najznačajniji jezik islamske filozofije. Čak su i Iranci, koji su dali najviše islamskih filozofa, uglavnom pisali na arapskom a u taj opus spadaju i najpoznatija klasična djela islamske filozofske misli poput "Šifa'a" i "Maqasid al-falasifa".

Tačno je i to da štiva iz oblasti islamske filozofije nastala na perzijskom jeziku čine skupinu bez čijeg proučavanja nije moguće spoznati i razumjeti noviju islamsku filozofiju onako kako se ona razvila u Iranu, Indijskom potkontinentu i Pakistanu. Pored toga, kada je riječ i o ranijim velikanima koji su pisali i na arapskom i na perzijskom, ukupnost njihove poruke ne može se razumijevati bez izučavanja njihovih perzijskih djela. Takav je slučaj sa Gazalijem i Ibn Sinaom naprimjer.

Postoje i značajne ličnosti, kako iz ranijih tako i novijih razdoblja islamske historije, koji su pisali uglavnom ili isključivo na perzijskom jeziku poput Nasera Xosroua i Fejza Kašanija koji su, upravo zbog jezika kroz koji su interpretirali svoje stavove, uglavnom u djelima opće historije islamske filozofije bivali zapostavljenim.

Svakako treba naglasiti da i turski i urdu jezik imaju svojevrsan značaj zbog filozofskih djela nastalih u protekla dva ili tri stoljeća.

No, upotreba perzijskog jezika u ovoj oblasti stara je više od tisuću godina i ovaj jezik uz arapski treba smatrati glavnim jezikom islamske intelektualne znanosti (tradicije) u Iranu, ali i na Indijskom potkontinentu, te, čak, donekle i na turskom govornom području.

Kako su kontakt i novo približavanje Zapada islamskoj filozofiji ostvareni u okvirima skolastičke tradicije u kojoj je upoznavanje islamske filozofije bilo ograničeno na arapske tekstove, na tim je prostorima nastala kontinuirana sklonost zanemarivanju pozamašnog opusa islamske filozofske misli na perzijskom jeziku.

Tek u posljednjih nekoliko godina obraća se pažnja na ova štiva te se postepeno pojavljuju značajna filozofska djela na perzijskom jeziku, autora poput Ibn Sinaa, Nasera Xosroua, Suhrevardija, Baba-Afzaluddina Kašanija, Hadži-Nasrudina Tusija i drugih.

Ipak ova je oblast još ostala prilično netaknuta te mnoga djela još nisu ni pročitana. Čak je i za izradu kataloga svih filozofskih tekstova na perzijskom jeziku potrebno poduzeti opsežna istraživanja i uložiti mnogo veće napore kako bi ta djela bila objavljena.

Činjenica je kako je perzijski značajan intelektualni jezik islama, a vrlo je teško to objasniti isključivo historijskim činocima. U ranoj historiji islama vidljiva je jedna nedosljednost u vezi s jezikom. Naime s jedne strane vidimo islamizaciju i istodobno potpunu arabizaciju Darul-islama na zapadu Arabijskog poluotoka, ali na istoku Iraka dolazi do islamizacije i samo djelimične arabizacije. Upravo ova realnost je otvorila prostor u kojem će se novi perzijski nametnuti kao islamski jezik.

Ismailije, čije je intelektualno središte čak i u vremenu kad je Egipat postao centrom njihovog političkog djelovanja, porodili su neka od prvih filozofskih djela na perzijskom jeziku. Iz tih prvih godina potječu i djela poput Muhammed ibn Sor Nišaburijevog komentara na Abul-Hejsamovu filozofsku kasidu i prijevoda "Kašfal-mahdžuba" Abi-Ja'kuba Ishaka Sadžestanija. Nedugo potom Naser Xosron, najzastupljeniji filozof i teolog, napisao je sva svoja filozofska djela na perzijskom jeziku (*Džame'e al hikmetejni* i *Zad al musaferin*, *Vadžhedin Safarnameh*, *Han al-ihvann wa gošaješ va rahaješ-e*). Ovim djelima uz *Rahat al-aql*, kapitalno djelo Heunidudina Kermanoja na arapskom, ozbiljen je sam vrhunac fatimidske škole ismailijske filozofije.

Isto tako, u toku ovog razdoblja nastala su i prva djela peripatetičke škole na perzijskom, kao Ibn Sinaova *Danešnameye 'alayi* kao začetnica novih promjena i prvo sređeno i metodično djelo peripatetičke filozofije na ovom jeziku. Iako ovo djelo, zbog nekih stručnih izraza koji su ostali prilično vještačkim, nije izravno pomoglo utemeljenju perzijskog jezika kao izražajnog medija peripatetike, ipak ono predstavlja naznaku novih tokova koji će se ozbiljiti kasnije a svoj vrhunac dostići sa Suhrevardijem i Tusijem. *Danešnameye 'alayi* je ne samo značajan dokument za historiju perzijskog jezika i književnosti nego je to djelo u kojem su predstavljeni neki aspekti Ibn Sinaove misli koji nisu tako rasvijetljeni u njegovim peripatetičkim štivima na arapskom. Tu prije svega, kao najtemeljniji izraz Ibn Sinaova filozofskog mišljenja treba istaći metod raspravljanja o pitanju bitka (*al-wudžud*). Jer u arapskoj rečenici ne postoji pomoćni glagol *biti* koji povezuje subjekat i predikat, dok u perzijskom jeziku to nije slučaj. Pored toga, sama mogućnost korištenja perzijskog ekvivalenta za arapski izraz *wugud* ili *mawgud* (perzijski: *hasti*) omogućila je Ibn Sinau potpunu svijest o vrlo bitnoj distinkciji između bitka kao stanja i bitka kao radnje.³⁵

Perzijski filozofi iz novijih razdoblja, također, dobrano su koristili ovu mogućnost. Tako, naprimjer, Mulla Sadra čak i u djelu pisanom na arapskom ukazuje na pojam *hasti* potpuno rasvijetljujući fundamentalnu razliku između bitka kao stanja i bitka kao radnje. Osnovu i

korijen vrlo značajnog napretka u ontologiji islamske filozofije i njegov odnos sa semantikom umnogome treba tražiti u *Danešnami*, a Ibn Sinaova intelektualna nastojanja i rasprave o pitanju bitka trebalo bi razmatrati uporedo na dva jezika koji imaju potpuno različitu gramatičku strukturu.

Dio Ibn Sinaovog opusa na perzijskom jeziku čine djela koja su nastala za njegovog života ili mnogo nakon smrti, a pripisana su njemu. No najvjerojatnije to su prijevodi njegovih djela sa arapskog što su ih sačinili njegovi izravni učenici i sljedbenici njegovog učenja. To su traktati poput *Zafarnameh*, *Hikmat al-maut*, *Resaleye nafs*, *Al-mabda wa al-Mi'ad*, *Al mi'ad*, *Isbat al nubuwet*, *Resaleh dar aqsame nufus*, *Resaleye eksir*, *Qaradeye Tabi'iat*, *Resaleh dar haqiqat wa keyfijjat-e selseleye mawqadat wa tasalsole asbab wa mosabbat 'Elme pišin wa barrin*, *Resaleye ešq*, *Resaleh dar manteq*, perzijski prijevod *Al išrat w al-tanbihat* i prijevod s komentarom *Hayy ibn Tajdan*.

Pojava svih ovih djela iz Ibn Sinaove škole mišljenja na perzijskom jeziku zacijelo je doprinijela širenju utjecaja muslimanskog učitelja peripatetičke filozofije u Iranu i izvan kruga tradicionalnih filozofa koji su poznavali arapski. Time je proširen krug recipijenata na znatiželjnike i tražitelje znanja iz svih slojeva perzijskog govornog područja.

Seldžučko razdoblje predstavlja zlatno doba perzijskog proznog štiva. U njemu su nastala najveća remek-djela sufijske proze poput Hadživijevog "Kašf-al-mahdžub" Abu Sa'idovog "Asrari tawhid", djela Hadži-Abdullaha Ensarija perzijski prijevod "Risalet al-qaširije" i Mejbudijev gnostičko-historijski tefsir Kur'ana "Kašf al-asar". Sva ova djela posredno su bitno utjecala na širenje i razvoj mudrosti i teozofije.

Ipak, kada je riječ o sufijskim djelima koja su neposredno utjecala na kasnija teozofska učenja, tu posebno treba spomenuti Gazalija i Ejnula Qozata Hamedanija. Gazalijev opus na perzijskom nikada na Zapadu nije precizno istražen i proučen, iako to zacijelo zaslužuje.

Njegovi *Kimijaye seadet* i *Nasihah al muluk* (na perzijskom) stoljećima imaju značajan utjecaj na muslimane zainteresirane za etiku i politiku. U isto vrijeme njegova djela na perzijskom sadržavaju i rješenja za mnoge suptilnosti Gazalijeve misli. Neka njegova djela u osnovi su arapski prijevod sa perzijskog, kao npr. *Ejjuhel-veled* knjiga koje je prijevod *Farzandnameh*.

Postoji čak i jedno značajno Gazalijevo djelo na perzijskom iz domena eshatologije (*Zade axerat*) koje je ostalo potpuno zaboravljeno i do sada nije štampano.

A što se tiče djela *Ejnul-Qozata Hamedanija*, knjige kao *Tamhidat*, *Resaleye džamali* i njegova pisma (a sve pisane na perzijskom) određuju značajnu fazu u procesu intelektualnog polučjenja tesawufa koji će svoju puninu i savršenstvo doživjeti sa Ibn Arebijem i njegovim sljedbenicima. Ovakvi traktati prirodno su utjecali na kasnije škole islamske filozofije koje za temeljni činilac svoga nastanka, uglavnom, imaju 'irfan.

No kada govorimo o filozofiji u njenom specifičnom značenju, seldžučko razdoblje može se smatrati periodom njene dekadencije u kojem je nastalo vrlo malo filozofskih djela.

Ipak u to doba su nastala neka značajna djela na zreлом i jasnom perzijskom jeziku. Hajam je preveo Ibn Sinaov *Hutbetul-gavra* na perzijski ali i sam napisao nekoliko zasebnih filozofskih traktata, od kojih posebno treba izdvojiti *Resaleye wudžud*. Pojavili su se također i izbori iz

³⁵Nažalost u perzijskom jeziku je zasada raširena pogrešna upotreba riječi *hast* i *ast* u istom značenju.

oblasti kozmologije i ontologije koji zavrjeđuju pažnju kao značajno filozofsko djelo. Spomenimo *Nazhetnameye alayi* Šahmarduna ibn Ebi Hajra i *Kejhane šenaht* Ketana Marazija. Najznačajnije filozofsko djelo iz ovog razdoblja ne pripada, ipak, peripatetičkoj nego novoj išraqi školi čiji je utemeljitelj Suhrevardi.

Trinaest Suhrevardijevih traktata na perzijskom jeziku (oko dva od ovih traktata među nekim istraživačima javila se sumnja u njihovu autentičnost, ali danas se sa sigurnošću može ustvrditi kako oni, ipak, pripadaju Suhrevardiju) spadaju u najistaknutija remek djela perzijskog jezika.

Ovim traktatima pisanim jezikom koji je u isto vrijeme tajnovit i simbolički, ali čitljiv i lepršav, Suhrevardi je obuhvatio široku lepezu tema, od logike i prirodoslovne filozofije do mističkih kazivanja (hikaja). Tako je uspio otvoriti novu intelektualnu dimenziju islamske misli, a uz to i dao znatan doprinos razvoju perzijskog jezika i mogućnosti koju on pruža kao medij izražavanja širokog spektra misli i ideja, od vrlo egzaktnih i preciznih logičkih i metafizičkih rasprava do najpoetičnijih opisa postaja ljudskoga duha.

Kao i sama filozofija (teozofija) prosvjetljenja, koja jeste most što spaja svijet logike sa svijetom transcendentne jednosti duha, tako je i perzijski jezik upotpunjen Suhrevardijevim djelom prerastao u najsnažnije sredstvo izražavanja svakovrsnih filozofsko-teozofskih ideja i uvjerenja u intelektualnoj tradiciji islama, od logike do gnostičkih i mističkih kazivanja.

Suhrevardijev "školski drug" iz Isfahana, Fahrudin Razi, poput Gazalija, bio je teolog i oponent filozofiji, ali na sličan način kao i Gazali, pa možda i više, imao je dubokog utjecaja na kasniji razvoj islamske filozofije.

Razi je napisao nekoliko traktata na perzijskom jeziku kao: *Džami-ul- 'ulum, Resaleh dar usul-e aqa'ed* (na temu religijskih načela), *Resalatu-l-kelamiiyeh* (teološki traktat). Njegova djela u tom vremenu postala su istaknutim primjerom pisanja ne samo filozofskih nego i teoloških (apologetskih) rasprava na perzijskom jeziku, uzor koji je još snažnije došao do izražaja u kasnijim stoljećima, u doba kada je šiitski kelam stupio na scenu i malo-pomalo postao zamjena za ašerijsku školu u Iranu.

Za perzijsku filozofsku literaturu poseban značaj ima i opus Afzaludina Kašanija, traktati nastali krajem šestog i početkom sedmog stoljeća po Hidžri. On je poznat kao Baba Afzal, a bio je sufija i hakim (mudrac, teozof). Rođak je Nasirudina Tusija i imao je značajnog utjecaja na filozofe koji su se pojavili nakon mongolskih osvajanja. Afzaludin je napisao trinaest rasprava (risala), uz nekoliko pisama, te odgovore na različita pitanja. Pisao je izuzetno lijepim perzijskim jezikom. U ovim raspravama objedinjeni su stavovi peripatetičke škole, sufijskih mišljenja i Hermesovih uvjerenja, čime je nagoviješten kasniji razvoj islamske filozofije pisane na perzijskom u kojoj su postepeno smirene različite filozofske škole. Baba Afzalovi i Suhrevardijevi spisi predstavljaju vrhunac filozofskog izraza u perzijskom jeziku, izraza koji vrlo jasnim i estetski dotjeranim stilom ozbiljuje visoko intelektualne rasprave.

Po dolasku Mongola i tokom cijelog tejmurskog razdoblja nastao je veliki broj filozofskih djela na perzijskom jeziku. Ličnost koja je dala najveći doprinos oživljavanja intelektualnih znanosti nakon provale Mongola svakako je H. Nasrudin Tusi. Napisao je veliki broj djela na perzijskom jeziku, između ostalog: *Aqsam al-hikmah, Beqa- 'a-nafs, Džabr wa extijar Rabt al-hadis bi-l-qadim, Al- 'ilm al-ektesabi*, te dva značajna djela iz etike poznata kao *Axlaqe Naseri* i *Axlaqe Mohtašemi*.

Njegov učenik Qutbudin Širazi autor je knjige *Darretu-t-tadž*, najopsežnijeg djela iz oblasti peripatetičke filozofije na perzijskom jeziku. Svakako, Nasirudin Tusi i Qutbudin Širazi, kao i drugi sljedbenici ove škole poput Dabiranija Katebija Qazvinija (autor knjige *Hikmet al 'Ajn*), Asirudina Abhavija (njegovo poznato djelo *Al-Hidaje* nekoliko stoljeća je važno za temeljni izvor u proučavanju filozofije), pisali su i na arapskom jeziku. Ali perzijski tekstovi iz ovog perioda, koji posjeduju izuzetan literarni i dogmatski kvalitet, a nastajali su paralelno sa arapskim tekstovima, svode se na ovu svojevrsnu radionicu škole Hadži-Nasirudina Tusija. Period od sedmog do desetog stoljeća po Hidžri razdoblje je u kojem je manje poznat razvoj islamske filozofije u Iranu. U to doba, nastala su značajna djela na perzijskom, ali je do danas samo mali broj iščitani i proučeni. Značajnu prekretnicu u ovom periodu predstavljaju traktati Sainudina Torkeha (živio u osmom stoljeću po Hidžri).

Njegovih četrdesetak rasprava na perzijskom govori o konačnom sjedinjenju peripatetičke, *išraqi* i *irfani* škole do kojeg je došlo u sedmom stoljeću zahvaljujući Sadrudinu Širaziju. Spomenuti traktati, čak i u Iranu, potpuno su zaboravljeni i tek nakon njihovog štampanja, koje je u toku, steći će opću popularnost koja im i pripada. Jer time će se krug čitalaca ovih djela proširiti, a on sada obuhvata samo mali broj osoba koje poznaju stari perzijski rukopis.

Iz ovog perioda vrijedna su spomena i djela Dželaludina Davanija na perzijskom, iako je i on poput Ibn Torkeha, Qutbudina Širazija i Suhrevardija pisao i na arapskom jeziku. Od djela na perzijskom jeziku poznato je *Akhlag-e Dželali* (po uzoru na "Ahhlaqe Naseri"), knjiga koja je zahvaljujući popularnosti u Indiji i prijevodu na engleski u 19. stoljeću, postala pouzdana i na Zapadu. Pored toga, Dželali je na perzijskom napisao nekoliko djela iz oblasti tasavufa, kelama i filozofije. Slično kao i Ibn Turkeh, Dželali u svojim djelima teži ujedinjenju različitih islamskih škola mišljenja, prije svega pomirenju filozofije i apologetike (teologije).

Zanimljivo je kako s pojavom safavidske vlasti i početkom utemeljenja nacionalne vlade u Iranu, upotreba perzijskog jezika u intelektualnim znanostima, umjesto širenja, biva reducirana.

Mir Damad, utemeljitelj "isfahanske škole" pisao je vrlo lijepu poeziju na perzijskom jeziku ali i jedno filozofsko djelo *Džozvat*.

Najveći mislilac i teozof ovoga doba Sadrudin Širazi također je samo jedno značajnije djelo napisao na perzijskom (*Resaleye se asl*), a sva ostala na arapskom jeziku.

Naklonost pisanju na perzijskom vidimo tek potkraj safavidskog perioda kod Mula-Muhsena Fejza Kašanija (*Kalemate maknune*), Abdurezaka Lahidija (*Gowhar-e murad*) i Qazi-Sa'ida Qomija (*Kelid-e behešt*), iako su i oni pisali uglavnom na arapskom. Kašani i Lahidi bili su i istaknuti pjesnici te su glavčinu svoga transcendentnoga nauka izrazili upravo poučnom poezijom na perzijskom.

Posmatrano u cjelini, u safavidskom periodu najveću aktivnost na polju perzijske intelektualne literature vidimo na Indijskom potkontinentu dok u samom Iranu nalazimo značajnu redukciju i stagnaciju upotrebe perzijskog jezika u znanosti i filozofiji.

Za Kačarsko razdoblje karakterističan je vidljiv preporod i ponovno oživljenje perzijske proze. Iako arapski i dalje ostaje glavnim jezikom u oblasti intelektualnih znanosti, ipak u ovom razdoblju nastao je i znatan broj filozofskih djela na perzijskom. Tokom ovog perioda, a posebno u vrijeme Nasrudina Šaha, kada Teheran postaje središtem izučavanja tradicionalne

filozofije, nastaje i pokret prevođenja značajnih i temeljnih djela iz islamskih znanosti, posebno filozofije, sa arapskog na perzijski jezik.

Kao primjer, spomenimo prevođenje Mula-Sadraovog znanstvenog opusa, što dobrano podsjeća na dešavanja iz petog i šestog stoljeća kada su na perzijski prevođena djela Ibn Sinaa i drugih velikana islamske misli. Uporedo s ovim prevođenjima većina istaknutih teozofa ovog razdoblja svoja djela pišu na perzijskom. Najistaknutija ličnost svakako je Mula Hadi Sabzevari, koji je jedno od najznačajnijih teozofskih djela *Asrar al hikmah* napisao na perzijskom. Pored toga, autor je nekoliko teozofskih rasprava na perzijskom jeziku. Mulla Abdullah Zenuzi napisao je dva traktata koja se uglavnom bave pitanjima eshatologije: *Lom'ate ilahiyye* i *Anvare dżaliviye*. Njegov sin Mulla Ali Zanusi, koji slovi za jednog od najznačajnijih autora ovog razdoblja, sva svoja djela napisao je na perzijskom. Najpoznatija je svakako *Bidayeh al-hikam*. Ova sklonost pisanju na perzijskom imanentna je i tradicionalnim misliocima i teozofima iz pahlevijskog perioda, tako da u literarnom opusu velikih učitelja poput Seyyida Mahmuda Kazema Asara, Seyyida Abul-Hasana Rafija Qazvinija, Alameha Tabatabajija nalazimo djela na arapskom i perzijskom jeziku.

Većina ovih filozofskih djela na perzijskom, koja su nastala u Iranu, Indiji i Turskoj, još nisu štampana i vrlo malo su izučena i istražena. Nekoliko ovdje spomenutih djela samo su istaknuti vršci planinskih masiva i visova što stoljećima ostaše zakriveni velikim oblacima.

Strpljivo, ustrajno i revnosno istraživanje moglo bi postepeno ukloniti ove oblake kako bi se razotkrila potpuna slika ovog osebnog zdanja. Otprilike u svakoj biblioteci u Iranu u kojoj je nekoć vršen popis i katalogizacija na svjetlo je izbilo nekoliko rukopisa iz ove oblasti. Ovi tekstovi provociraju nadarenost istraživača kako bi bez kolebanja učinili ova djela dostupnim široj čitateljskoj publici.

Ogromna zbirka filozofskih i gnostičkih djela na perzijskom jeziku značajan je dio ukupnog intelektualnog naslijeđa islama. Bez upoznavanja ovih djela većina razdoblja historije filozofije i islamskih znanosti uopće ostat će potpuno zamagljena i nepoznata.

Osim toga, ova djela imaju presudan značaj za savremeni intelektualni život Irana, Afganistana, pa čak i Tadžikistana, te muslimana Indijskog potkontinenta.

Jer ova djela više nego ona pisana na arapskom koja danas čita mali broj ljudi na ovim prostorima mogu utjecati na pravac mišljenja i života tamošnjih muslimana u budućnosti.

Ovo bogato intelektualno naslijeđe islama prirodno je prijemčivije, pristupačnije i korisnije za muslimane perzijskog govornog područja, a ono samo po sebi može biti nužnim oruđem u suprotstavljanju pogubnim utjecajima sekularizma i modernizma.

Za široke slojeve kulturno svjesnog naroda ovih prostora, naroda koji, nažalost, vrlo malo poznaju klasični arapski jezik, ova štiva su najizravniji i najneposredniji pristup "raju mudrosti" (džennetu mudrosti) što su ga odnjegovali skuti islama i koji jeste najvrjednije blago muslimana. Što se, pak, istraživača i poznavatelja islamske filozofije tiče, djela na perzijskom potrebna su im kao nadopuna i komplement temeljnim arapskim izvorima. Jer bez njih nije moguće sagledati i obuhvatiti sve osebnje pejsaže islamske intelektualne znanosti, pejsaže u čijem su oslikavanju sudjelovale mnoge etničke i nacionalne skupine, ali je, ipak, bilo određeno da njihovu osnovnu potku čine prijie svega arapski i u znatnoj mjeri perzijski jezički izraz.